

УДК 355.425.4:930.1 (477.84)“1922”

ПАРТИЗАНСЬКИЙ РЕЙД ПІД КЕРІВНИЦТВОМ С. МЕЛЬНИЧУКА І П. ШЕРЕМЕТИ 1922 р. ТА ВЕРСІЇ ЦЬОЇ ПОДІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ

Мар'ян ВАХУЛА

Львівський історичний музей

Стаття присвячена історії партизанського рейду військового загону під керівництвом С. Мельничука і П. Шеремети восени 1922 р. Проаналізовано версії перебігу партизанського рейду і трактування цієї події у вітчизняній та діаспорній історіографії.

Ключові слова: С. Мельничук, П. Шеремета, партизанський рейд, історіографія.

Незважаючи на те, що Україна здобула державну незалежність і її історична наука має змогу вільно розвиватись та не залежати від установлених радянською ідеологією багаторічних шаблонів і стереотипів, багато питань вітчизняної історії до сьогодні залишаються своєрідними “білими плямами”.

Однією з таких “білих плям” української історії залишається питання організації військового рейду під керівництвом Степана Мельничука та Петра Шеремети восени 1922 р. по території Тернопільщини. З рейдом та безпосередньо постатями його керівників пов'язана цікава, неоднозначно трактована українською вітчизняною та діаспорною історіографією історія.

Актуальність даного питання полягає у тому, що до сьогодні немає чіткого визначення про підпорядкування цього партизанського загону – націоналістичній Українській Військовій Організації (УВО) чи більшовицькому уряду Радянської України (УРСР). Українська діаспорна (націоналістична) історіографія безапеляційно, хоч і не переконливо трактувала події про які йдеться у цій статті, як фрагмент діяльності підпілля УВО. Радянська ж, у свою чергу, трактувала рейд під керівництвом С. Мельничука (рейд “Червоної дванадцятки” – далі “ЧД”), як діяльність комунарів-революціонерів, однак, не акцентувалася і не згадувала в історичній літературі ці події, ніби свідомо оминаючи їх.

Метою даної статті є розгляд історії партизанського рейду 1922 р. під керівництвом С. Мельничука і П. Шеремети і аналіз його висвітлення в історіографії.

Поразка Визвольних змагань 1918–1920 рр. стала не лише загальною трагедією українського народу, але й особистою кожного бійця чи учасника цих подій – вояків Армії Української Народної Республіки (УНР) та Української галицької армії (УГА). Остання, після багатьох військових кампаній, епідемій, політичної дезорієнтації, вимушеного мирного договору з Червоною армією (ЧА) у березні 1920 р. перестала існувати, як цілісна військова сила¹. Три Галицькі Корпуси були реорганізовані у бригади. Замість Начальної Команди УГА було створено Польовий Штаб Червоної УГА (ЧУГА). ЧУГА, чисельність котрої

становила понад 18000 бійців² перебувала під пильним контролем “більшовицьких товаришів”, брала участь у боях проти польських військ в 1920 р.³ Послідовно відбувалися процеси переведення бійців-галичан у інші військові частини, “стирання” ознак національної приналежності військового формування. Було ліквідовано ряд відомих командирів УГА, серед них – начальний вождь УГА генерал-майор Осип Микитка (1874–1920 рр.)⁴. До кінця 1922 р. більшість колишніх вояків УГА-ЧУГА демобілізувалися. Частина з них повернулася додому – в окуповану поляками Галичину. Частина залишилась на території УРСР, де саме розпочинались процеси українізації⁵. В 30-х рр. ХХ ст. значна частина цих людей була ліквідована радянськими каральними органами, як “вороги народу” та “шпигуни”...

2 вересня 1920 р. під керівництвом полковника армії УНР Євгена Коновальця було утворено організацію “Воля”. Вона проголосила ведення боротьби з усіма окупантами України⁶. Через декілька місяців “Воля” трансформувалась в УВО. Її члени швидко перейшли до безпосередніх бойових акцій⁷. 25 листопада 1920 р. було вчинено невдалу, проте резонансну спробу вбивства керівника Польщі, маршала Юзефа Пілсудського⁸. В травні 1922 р. було проведено широкомасштабну саботажну акцію, що мала на меті продемонструвати польському окупаційному режиму і світу стан непримирення українців Західної України до втрати державної незалежності. Впродовж травня–вересня 1922 р. було спалено великі військові склади біля м. Перемишля, пошкоджено систему зв’язку на шляху Львів–Бібрка, закидано гранатами будинки поліції у Городку, Яворові, Угнові, Судовій Вишні, Любачеві, Печеніжині. Впродовж літа–осені 1922 р. УВО провела понад 2300 підпалів польських поміщицьких господарств, фільварків, скирт збіжжя, господарських будівель⁹. УВО швидко стала поважним противником польських властей. В такий час, восени 1922 р. з території УРСР на Тернопільщину вирушив невеликий партизанський загін під керівництвом С. Мельничука¹⁰.

Відомо, що на початку 1920-х рр. територія Великої України була охоплена стихійними виступами та повстаннями проти більшовицької влади¹¹. Однак, немає жодних переконливих відомостей про те, що ці збройні формування контактували чи підпорядковувались УВО. З метою розгортання партизанського руху в УРСР Є. Коновалець призначив крайовим комендантом УВО в УРСР сотника Івана Андруха. Та в ситуації тотального більшовицького терору І. Андруху не вдалося організувати широкої підпільної мережі УВО чи організувати низку партизанських загонів. Сам І. Андрух у 1922 р. був ліквідований чекістами¹². УВО не вдалося створити міцних позицій в УРСР (на відміну від Галичини). Впродовж 20-х–30-х рр. ХХ ст. радянська сторона вміло використовувала “східноукраїнську карту” у своїх спецопераціях проти УВО, засилаючи агентів в її ряди. Діяльність радянських спецслужб закінчилась успішною ліквідацією керівника УВО Є. Коновальця у травні 1938 р.¹³.

Згадані описані Єфремом Гасаєм з Тернополя (свідчення зібрані Юхимом Макотерським). Спогади, на думку автора, позбавлені “ідеологічного забарвлення” та героїзації: “Ідея про виступ партизанського загону на рідну землю захопила вірних побратимів: П. Шеремету, С. Мельничука й інших галичан. В одному з листів уродженець Великих Бірок полковник С.В. Жидек писав: “Розійшлися ми після демобілізації батальйону. Я поїхав на навчання, а Шеремета, Мельничук і Цепко (замість мене) поїхали в інший бік. Знаю, Шеремета підбирав найвідданіших і найвідважніших із своєї сотні і сотні Мельничука. Мені пощастило супроводжувати їх на здійснення подвигу”.

Загін вирушив із Кам’янця-Подільського і в ніч 22 жовтня 1922 р. перейшов Збруч, зник за Кудринцями і прибув у с. Мишків Заліщицького повіту. Тут загін організує свою опорну базу і починає діяти. Комісар Іван Цепко, що не входило у плани загону, застрелив директора школи Антона Березовського, українця, кандидата у послы до польського сейму. І від села до села летіла чутка про народних месників, які прийшли зі сходу мстити польським панам за кривду, піднімати народ до боротьби. Звістка про загін набрала такого розголосу, що докотилася аж до Варшави, яка адекватно відреагувала: проти загону були направлені спеціальні карні частини. Тож не дивно, що народні месники невдовзі опинилися в оточенні. У селах з’явилися патрулі польської польової жандармерії, і постало питання, який знайти вихід із цієї скрути. На жаль, керівники загону не мали єдиної спільної думки. П. Шеремета вирішив повернутися у Радянську Україну, щоб там зібрати сили для повторного виступу. Його підтримує І. Цепко. А С. Мельничук вирішив податися з невеликою групою месників до Карпат, щоб там, як Довбушеві опришки, продовжувати боротьбу.

Саме ці розбіжності стали початком трагедії загону. П. Шеремета та І. Цепко з невеликою групою повстанців потрапили у засідку недалеко с. Голігради Заліщицького повіту. Зморених, голодних, виснажених походами бійців арештував і привів до хати польського колоніста Яська Кантеля жандарм Єнджиховський (доволі пікантний факт щодо боездатності радикально настроєної групи – авт.). Господар взявся допомагати жандармові обшукувати затриманих. З сокирою він підступився до Цепка і знайшов у нього пістолет. Жандарм, побачивши зброю, вдарив Івана по голові. Шеремета, захищаючи товариша, вихопив пістолет і вистрілив у жандарма. Але саме в цю мить Цепко відхилив голову від удару жандарма і впав скошений кулею, випущеною з револьвера Шеремети. Другий постріл не пролунав – жандарм багнетом проколов Шереметі руку, а Кантель вдарив сокирою по голові... Це сталося 28 жовтня 1922 р.

По дорозі до Заліщиків убитих супроводжував сам комендант Звяздович... Дорогою Шеремета після важкого удару прийшов до пам’яті і від болю застогнав... А через декілька днів потрапив у засідку С. Мельничук.”¹⁴.

Складається враження про деморалізацію чи “військову непрофесійність” керівників рейду після 13-денної діяльності. Залишає багато запитань і щодо боездатності відділу “смертників”.

9 листопада 1922 р. у Заліщиках розпочався так званий наглий суд, рішення якого про смертні вироки не підлягали оскарженню. Як правило, на початку 20-х рр. ХХ ст. польська влада скликала нагли суди лише у випадках, пов'язаних з бандитизмом, а не політичними діями (в даному випадку – вбивствах з політичних мотивів)¹⁵. 11 листопада 1923 р. С. Мельничука та П. Шеремету було засуджено до розстрілу. Інші шість учасників групи отримали по 5–6 років ув'язнення. Двоє членів “ЧД” втекли. Виходячи з даних, лише двоє “народних месників” загинули у “важкій, нерівній боротьбі” та “активних партизанських діях”. Адвокатом засуджених був відомий громадсько-політичний діяч Володимир Старосольський.

Степан Мельничук народився 19 грудня 1898 р. у с. П'ядиках на Коломийщині в селянській родині. Навчався в гімназіях Коломиї та Львова. Відомо, що був студентом у Відні, де в 1916 р. записався добровольцем до лав УСС. Впродовж 1918–1919 рр. С. Мельничук був учасником українсько-польської війни. Брав участь в боях у Львові, біля Городка та Бережан. В рядах УГА перейшов на територію Великої України, де брав участь в боях проти денікінців. Після влиття УГА в склад ЧА С. Мельничук став помічником командира другої кулеметної сотні 1-ї бригади ЧУГА. В квітні 1920 р. він брав участь в боях проти польських військ на Волині. Влітку і восени 1920 р. С. Мельничук брав участь в контрнаступі проти польських військ у складі 1-го полку 45-ї дивізії ЧА. Продовжував військову службу на території тогочасних Волинської і Подільської губерній С. Мельничук до травня 1921 р. Опісля став командиром 4-ї сотні 402 полку під керівництвом П. Шеремети, що дислокувався в м. Умані. У січні 1922 р. С. Мельничук демобілізувався з армії і до жовтня 1922 р. працював у земельному відділі м. Бердичева, як член комісії з питань націоналізації земель для потреб цукрової промисловості¹⁶.

Петро Шеремета народився 22 січня 1897 р. у с. Пуків на Рогатинщині в селянській родині. Навчався в гімназіях Рогатина, Бережан та Станиславова. З 1914 р. перебував в рядах УСС. Був учасником українсько-польської війни 1918–1919 рр. В боях за станцію Підзамче у Львові П. Шеремета був поранений. В рядах УГА перейшов на територію Великої України, де брав участь в боях проти денікінців. 1 березня 1919 р. П. Шеремета отримав звання хорунжого¹⁷. Після влиття УГА в склад ЧА був командиром 4-ї сотні 1-ї бригади ЧУГА. В березні 1920 р. брав участь у боях проти польських військ на Волині. Також брав участь у військовому поході на Польщу, був безпосереднім учасником боїв за Володимир-Волинський та Грубешів. Після демобілізації свого полку у травні 1922 р. С. Шеремета розпочав працювати вчителем української мови і літератури у бердичівській школі¹⁸.

В склад партизанського загону входили: командир Петро Шеремета – “Червоний”, Степан Мельничук – “Молот”, комісар Іван Цепко (нар. на Скалатщині), Михайло Зеник (нар. на Рожнятинщині), Михайло Сергійв (нар. на Вижниччині), Андрій Паньків (нар. на Старосамбірщині), Іван Луцак (нар. на

Коломийщині), Федір Загородний (нар. на Підгаєччині), Ярослав Панасюк (нар. на Збаражчині), Микола Парибус (нар. на Тереховлянщині), Михайло Пилипів (нар. на Козівщині), невідомий¹⁹.

На думку автора статті, С. Мельничук і П. Шеремета не контактували з підпіллям УВО чи яким-небудь партизанським антикомуністичним рухом.

Поразка Визвольних Змагань 1914–1920 рр. була особливо болючою для галичан, багато з яких починали свій бойовий шлях у 1914 р. в лавах УСС. Наддніпрянська Україна не стала основою соборного будівництва держави. Уряд УНР не завжди підтримував чи навіть толерував УГА. Відмова уряду УНР від Галичини на користь противника галичан – Польщі лише загострила почуття образи колишніх бійців УГА. Уряд УНР не зміг збудувати міцної української держави і на своїй території. Натомість більшовики після кровопролитних баталій з армією УНР та білогвардійцями були значно ослабленими і шукали політично-ідеологічних засобів, що могли б допомогти їм втримати владу. Ще в березні 1919 р. було прийнято Конституцію Радянської України. З березня 1921 р. розпочалися процеси НЕПу – так званої нової економічної політики більшовиків, що легалізувала елементарні риси вільного ринку, дрібної приватної власності. Уряд надавав допомогу голодуючим селянам. 30 грудня 1922 р. було проголошено про утворення Радянського Союзу, одним з засновників якого проголошувалася і Радянська Україна. З квітня 1923 р. проголошувалася так звана “українізація” – пропагандистська політика більшовиків щодо формування національних рис української республіки²⁰. Ці заходи були особливо помітними у сфері освіти та культури, про що галицькі українці навіть не мріяли в умовах польської держави. Ідея селянсько-робітничої влади також була близька галичанам, що вирости в умовах економічних утисків. Боротьба з націоналізмом, “ворогами народу”, тощо, поки що були в близькому майбутньому. Бійці 1-ї бригади ЧУГА, в складі якої перебували С. Мельничук та П. Шеремета були активними учасниками партконференцій²¹. Очевидно, що вихованцям австрійської жорсткої військової системи були приємними “ігри в солдатську демократію”...

Тому, ідея несення соціального і політичного визволення своїм землякам-галичанам, поневолених Польщею, запалювала в них найщиріші патріотичні почуття. Принаймні, в передсмертному листі С. Мельничука рідним декларується: “...Пам’ятайте, що я загинув не за свої інтереси – не за те, що я побивався за своїм щастям; я загинув у боротьбі за право того народу, котрий дав мені виховання. Пам’ятайте, що кожний народ здобув і здобуває собі людські права лише у боротьбі, а всяка боротьба вимагає жертв. Я загинув, але ідея, за котру я загинув, живе. Вона буде далі жити в мільйонах сердець українського працюючого народу!”²². В листі до товариша П. Міхневича С. Шеремета писав: “Бажаю, щоб ти дожив до тої хвилі, коли згине сила оружжя, а запанує правда, свобода і справедливість!”²³. У спільному листі “До живих товаришів” засуджені проголошують гасло “Хай живуть борці за волю народу! Хай живе революція!”²⁴.

У листі до родини П. Шеремета фактично називає себе “мучеником за Україну!” (однак за яку – самостійну чи радянську республіку?). У листі до нареченої Шури Коржук-Думської П. Шеремета писав, що “вмирає за народ”²⁵. Формулювання переконань С. Мельничука не містять конкретної ідеологічної основи. Його вислови можуть відноситися, як до прихильника комуністичної ідеології, так і послідовника ідей українського націоналізму. Останній практично до кінця 20-х рр. ХХ ст. аналогічними формулюваннями проголошував ідею національної та соціальної революції українських трудящих мас²⁶.

Цікавою є історію формування міфу про приналежність партизанського загону С. Мельничука.

Один з українських еміграційних часописів “Український скиталець” (видавався на кошти уряду ЗУНР в еміграції впродовж 1920–1923 рр.) повідомляв, що “дня 15 жовтня появилася у Зборівському повіті повстанська група, зложена з 50 людей. Вона, руйнуючи й палячи по дорозі фільварки польських дідичів та оселі польських колоністів, вбиваючи та проганяючи польську поліцію й жандармерію, перейшла досі повіти Зборів, Бережани, Підгайці, Бучач, Перемишляни, Борщів і Чортків. Рівночасно появилася така сама групка в Сокальщині й перейшла до Тернопільщини, третя група вирунула в Брідщині та Збарачині. Остання злучилася по дорозі з першою групою. Ці групи, особливо перша. Найсильніша числом, роздроблюються по дорозі на малі гуртки... дідичі й польські жандарми втікають до міст. Повстанці роздають забране поляками добро між селян та взивають їх вступати в повстанчі ряди й бойкотувати вибори... В кількох місцях, наприклад коло Осівця й Бобулинець, Бучацького повіту, прийшло між повстанцями й польським військом до завзятих боїв, що закінчилася соромною втечею ляхів...”

Перша група покарала в Ярчівцях польських колоністів і спалила фільварки Яцківці (Зборів), Августівну, Плавучу, Куряни, Пліхів, Демню, Конюхів, Геленків (Бережани), Писарівку, Черемхів, Горинь Корзову й Вільку.

В Плавучій повстанці вбили коменданта польської жандармерії Гловінського й двох жандармів; в Горожанці коменданта жандармерії Корчовського, а в Дунаєві поранили кількох польських колоністів. Телеграфічна сполука між Львовом і Підгайцями, та між Львовом і Бережанами була довший час перервана, а залізничний рух на галицькому Поділлі стриманий.

По 25 жовтня повстанчі групи, поділившись на малі гуртки 5–10 людей, появляються в Тернопільщині, Борщівщині, Бучаччині, Заліщищині, Сокальщині, а навіть і під Львовом в околиці Куликова...”²⁷.

Як видно з тексту, жодної згадки про причетність загону С. Мельничука до УВО немає. Вражає невідповідність чисельного стану загону: 50 бійців замість 12-ти. Багато запитань викликає географія діяльності загону (загонів?) Доволі нечіткими є формулювання “покарання польських колоністів”, що наводить на думку про принцип етнічної колективної відповідальності жертв “ЧД”. Руйнування ліній зв’язку нагадує риси діяльності, характерні не стільки для партизанських

чи повстанських загонів, як диверсійних... Інформація наведена у спогадах Є. Гасая про вбивство І. Цепком директора школи (українця) Антона Березовського²⁸ нагадує методи “революційної законності”, характерні для більшовиків. І що найважливіше: автор репортажу уникає відповіді на важливе, ключове запитання: яку ціль і завдання передбачав збройний загін таким “козакуванням”?

У своїй пропаганді УВО в 20-х рр. ХХ ст. не акцентувала уваги на постатях С. Мельничука та П. Шеремети, як власних членах чи прихильниках. На перших етапах становлення УВО просто не могла собі дозволити “забути” власних членів, які загинули в боротьбі. Пояснення одне: керівництво УВО усвідомлювало, що даний загін не мав до націоналістичного підпілля жодного відношення. Однак, керівники так званого Сокальського загону Василь Крупа та Роман Луцейко, які були захоплені поляками разом із С. Мельничуком та П. Шереметою і також розстріляні, трактувалися УВО, як власні члени – перші жертви революційного руху у боротьбі з польською окупаційною владою²⁹. Відомий адвокат Степан Шухевич, під керівництвом якого в УСС служив П. Шеремета, у своїх спогадах також не дає інформації про приналежність партизанського загону до УВО³⁰. Складається враження, що Сокальський загін дійсно був частиною підпілля УВО і діяв саме в контексті саботажної акції УВО 1922 р. А випадково зіштовхнувшись із загоном під керівництвом С. Мельничука був змушений спільно з його бійцями боротися проти поляків. Та після цього загін С. Мельничука та П. Шеремети українські діаспорні історики безапеляційно зачислили в склад підпілля УВО, чого насправді не було. Два загони, складені з галичан, могли протягом декількох годин спільної діяльності обмінятися власними політичними цілями та метою боротьби (якщо мали на це час за умов переслідування польськими військами). Для членів УВО та рейду чого загону були спільними не лише мова спілкування та походження, військова служба в УГА, але й безпосередня мета: боротьба “проти поляків за Україну” і прорив з кола оточення, яке щоразу більше замикалося.

Редакція часопису “Український скиталець” закликала українських військових, які перебували в таборі для інтернованих у Йозефові відправити панахиду і проголосити трьох тижневий траур по загиблим. У посмертній листівці наголошувалося на їх участі в УГА. Жодної мови про УВО, поширене в той час серед українських комбатантів, не було³¹. В одному з номерів часопису було надруковано присвячену загиблим поезію Ольги Любич, у якій вони постають жертвами за “волю Вкраїни”³². Відомий текст промови адвоката засуджених, В. Старосольського, виголошений в Празі 12 грудня 1922 р. У ній адвокат притаманним йому ораторським стилем з численною кількістю літературних, патетичних висловів розповідав історію цього “курень смерті” (!). Згідно його розповіді, добре озброєний загін постійно маневрував і оминав (!?) збройні сутички з ворогами. Перед самим арештом П. Шеремети та І. Цепка налякані “потужною” ворожою силою інші “месники-смертники” злякалися, закопали в

лісі зброю і розбіглися... Основа група налічувала четверо чоловік. “Бойовики”, які перебували в лісі, не наважились протистояти єдиному жандарму, який арештував П. Шеремету та І. Цепка (озброєних!)³³. Через 25 років після цих подій відомий ідеолог українського націоналізму (а отже і особа, що переслідує політичні цілі), історик Володимир Мартинець доволі обережно натякнув про приналежність загону С. Мельничука до УВО. Формулювання є доволі лаконічне. В. Мартинець трактує членів “ЧД”, як осіб, що отримали нагоду “скористатися зі зброї та дозволу перейти кордон, а не думаючи вертатися назад, повели національну роботу, що доповнювала тодішню акцію УВО”³⁴. У своїй книзі він цитує слова провідного члена ОУН Миколи Бігуна, який нібито теж визнавав приналежність загону до УВО³⁵.

Думку В. Мартинця продовжив і установив, як безапеляційну історичну догму, відомий політичний діяч націоналістичного руху, безкомпромісний у своїх радикальних висновках Петро Мірчук³⁶. Як членів УВО трактує загін і відомий історик УВО Зиновій Книш³⁷. Однак, і він лише констатує приналежність “ЧД” до УВО, як незаперечний, усталений факт нічим не мотивуючи таке трактування. Автор книги про С. Мельничука і П. Шеремету Юхим Макотерський вже в наш час однозначно трактує усе, що суперечить “версії УВО” “міфами тоталітарної системи”³⁸. Існують свідчення уродженця Чорткова Олександра Дражньовського, члена УВО (?), який твердив, що обов’язком членів УВО в Чорткові було прибирання могил керівників загону³⁹. Після 1991 р. багато українських істориків та публіцистів повторювали тезу про приналежність загону до підпілля УВО, як незаперечну історичну догму чи факт⁴⁰. Професійні історичні наукові кола доволі лаконічно трактують загін С. Мельничука. Так, у відомому довідниковому виданні С. Мельничук трактується, як “керівник повстанського загону, що боровся проти польської окупаційної влади у Галичині”⁴¹. Приналежність загону до тої чи іншої сторони не подається.

За свідченням В. Старосольського, який постійно наголошував на приналежності керівників загону до УСС та УГА, їхньому прагненні підняти всеукраїнське повстання проти поляків в Галичині (!?), засуджені за військові злочини П. Шерета і С. Мельничук мужньо зустріли смерть. Перед тим майже годину розмовляли з адвокатами про політичну ситуацію в світі та на Україні. Під спів “Вставайте гнані і голодні” (далеко не “репертуар” УВО) С. Мельничука розстріляли. П. Шеремета перед смертю вигукнув: “Хай живе революція, хай живе народ, хай живе Україна!”⁴². Польська преса, яка вже достеменно “знала”, що таке УВО, однозначно трактувала загін “більшовицько-українською бандою”⁴³.

Паралельно, формувалася і “радянський міф” про загін С. Мельничука. Так, як і “націоналістичний”, формувалася надзвичайно обережно і повільно...

Першою особою, що зацікавилась постатями керівників загону в “радянському контексті” був письменник, односельчанин С. Мельничука – Мирослав Ірчан (Андрій Баб’юк). Його біографія навіть хронологічно є схожою

з керівниками “ЧД”: військова служба в УСС, УГА, ЧУГА, вступ у комуністичну партію у 1920 р. В 1923–1929 рр. М. Ірчан перебував на еміграції у Канаді, де займався пропагандою лівих ідей. Можливо, був одним з радянських агентів – громадяни УРСР не особливо могли собі дозволити залишити територію Батьківщини. Після повернення в УРСР був однією з тих осіб, яка “розробляла західно-українське питання” в УРСР викриваючи “буржуазних націоналістів”. У 1937 р. М. Ірчан загинув у радянському концентраційному таборі... Посмертно був реабілітований у 1956 р.⁴⁴. Через рік після рейду М. Ірчан написав драму “Червона дванадцятка”, у якій прославляв діяльність “ЧД”, як ударного комуністичного загону⁴⁵. Даний твір вважається одним з найвідоміших у його творчості⁴⁶. Переглядаючи видання, присвячені Західній Україні та комуністичному руху, автору не вдалося знайти у радянській історіографії більше згадок про “ЧД”. Лише Українська Радянська Енциклопедія подає діяльність “ЧД”, як комуністичного формування⁴⁷. Цікаво, що у цьому фундаментальному виданні відсутні фото керівників “ЧД”. Виникає логічне запитання: можливо “ЧД” була загонем, що “просто втік” з УРСР додому? При цьому, не будучи членами УВО. Зброя, видана представниками УРСР, однозначно була потрібна в умовах тогочасного хаосу. Однак, для чого тоді загін вчиняв дії, що привертали до нього увагу?

У 50-х рр. ХХ ст. іменами керівників “ЧД” були названі піонерські організації, в рідних селах С. Мельничука та П. Шеремети створені меморіальні музеї. У 1950 р. в м. Львові, на його тогочасних околицях, було перейменовано дві невеликі вулиці: Стебелінських та Штарка, які стали в відповідно називатися С. Мельничука та П. Шеремети⁴⁸. У фондах “Живопису” Львівського історичного музею, що нараховує майже 2000 одиниць зберігання, зберігаються портрети керівників рейду 1922 р. – С. Мельничука та П. Шеремети.

Портрети були написані у 1956 р. (П. Шеремета) та 1957 р. (С. Мельничук) відомим живописцем Михайлом Івановичем Єршовим (1901–1982)⁴⁹. Характерною рисою обох портретів є намагання художника передати максимально точно, фактично, як фото, обличчя портретованих. Викликає запитання, на основі яких матеріалів були написані портрети, оскільки зображення значно відрізняються від фото С. Мельничука та П. Шеремети з часів Першої світової війни. Очевидно, іконографічним матеріалом для написання портретів були фото, зараз невідомі дослідникам даного питання. Напевно, створення портретних зображень керівників партизанського рейду 1922 р. відомим художником було частиною пропагандистської кампанії радянського міфу “ЧД”. На жаль, автору не вдалося нічого дізнатися про обставини створення цих живописних робіт від онуки художника, Євгенії Михайлівни Єршової⁵⁰.

У 1959 р. в Чорткові було проведено ексгумацію розстріляних. На думку Ю. Макотерського, ексгумовані тіла дають підставу сумніватися у тому, що це саме останки керівників “ЧД”. Районна влада офіційно оголосила ексгумовані останки рештками керівників “ЧД” і урочисто захоронила їх в Чорткові. Впадає

у вічі “районний масштаб” акції. На думку автора, аби показати вірність комуністичним ідеалам галичан, мешканцям Тернопільщини, де відділи підпілля Організації Українських Націоналістів і Української Повстанської Армії діяли майже до середини 50-х рр. XX ст. і відповідно антикомуністичний опір був “питанням свіжим”, радянська влада мала провести такі заходи можливо й на республіканському рівні. Однак, цього чомусь не було зроблено. Очевидно, що комуністична верхівка, або й безпосередні учасники тих подій (чомусь “в тіні” залишилися прізвища осіб, які дали дозвіл на формування загону, споряджували його, видавали харчові пайки, давали рекомендації, підковували коней, тощо...) усвідомлювали, що “ЧД” не особливо “певний і героїчний авангард комунізму”. Однак, однозначно – не націоналістичний.

На міському кладовищі м. Чорткова було поставлено пам’ятник з червоного каменю. До літа 1999 р. його прикрашала таблиця з написом: “Степан Мельничук, Петро Шеремета – відважні борці за свободу і щастя робітників, трудящих селян Західної України, керівники партизанського загону “Червона дванадцятка”, страчені в м. Чорткові польськими окупантами 11 листопада 1922 року”. На новій, освяченій меморіальній таблиці в роки незалежності було виконано вже інший напис: “На честь борців за волю України четарів УГА Степана Мельничука і Петра Шеремети, розстріляних польськими окупантами 11.11.1922 року у місті Чорткові”.

HISTORIANS OPINION CONCERNING THE GUERRILLA RAID OF S. MELNYCHUK AND P. SHEREMETA IN 1922

Marian VAHULA

Ivan Franko National University of Lviv, Department of Regional History

The article covers the guerilla raid by S. Melnychuk and P. Sheremeta in 1922. This raid was performed to oppose the occupation of Ukraine by Polish troops. The author shows Ukrainian historians’ opinion concerning this raid.

Key words: guerilla raid, S. Melnychuk, P. Sheremeta, historiography.

¹ Червона Українська Галицька Армія / Енциклопедія українознавства. – Т. 10. – Львів, 2000. – С. 3701–3702.

² Микитюк Д. Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях в 1918–1920 рр. Матеріяли до історії. – Т. II / Д. Микитюк. – Вінніпег, 1960. – С. 224.

³ Червона Українська Галицька Армія. – С. 3701–3702.

⁴ Микитка Осип / Енциклопедія українознавства. – Т. 4. – Львів, 2000. – С. 1528.

⁵ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації 19–20 століття / Я. Грицак. – Київ : Генеза, 2000. – С. 166–170.

⁶ Книш З. Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби. Т. 1 / З. Книш. – Торонто : Срібна Сурма, 1986. – С. 392.

⁷ Книш З. Власним руслom. Українська Військова Організація від осени 1922 до літа 1924 року / З. Книш. – Торонто: Срібна Сурма, 1966. – С. 32.

- ⁸ Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы / А. Гогун. – Санкт-Петербург : Нева, 2004. – С. 13.
- ⁹ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 1994. – С. 41.
- ¹⁰ Макотерський Ю. Чи спокій віднайдуть невинно убієнні.../Ю. Макотерський. – Чортків, 2004. – С. 3.
- ¹¹ Петровський В., Радченко Л., Семенко В. Історія України : Неупереджений погляд. Факти. Міфи. Коментарі / В. Петровський, Л. Радченко, В. Семенко. – Харків : Школа, 2008. – С. 359 – 360.
- ¹² Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогадий й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / В. Мартинець. – Вінніпег, 1949. – С. 15.
- ¹³ Судоплатов П. Спецоперації. Человек-легенда / П. Судоплатов. – Москва : Е-хо, 2003. – С. 47.
- ¹⁴ Макотерський Ю. Чи спокій віднайдуть невинно убієнні.../Ю. Макотерський. – Чортків, 2004. – С. 2–3.
- ¹⁵ Бережанщина в спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 176.
- ¹⁶ Макотерський Ю. Чи спокій віднайдуть невинно убієнні... – С. 8.
- ¹⁷ Микитюк Д. Українська Галицька Армія. У 40-річчя її участі у Визвольних Змаганнях в 1918–1920 рр. Матеріали до історії. – Т. II / Д. Микитюк. – Вінніпег, 1960. – С. 31
- ¹⁸ Макотерський Ю. Чи спокій віднайдуть невинно убієнні... – С. 9.
- ¹⁹ Там само. – С. 15.
- ²⁰ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації 19–20 століття / Я. Грицак. – Київ : Генеза, 2000. – С. 167 – 170.
- ²¹ Микитюк Д. Українська Галицька Армія. – С. 225.
- ²² Макотерський Ю. Чи спокій віднайдуть невинно убієнні... – С. 18.
- ²³ Там само. – С. 19.
- ²⁴ Там само. – С. 20.
- ²⁵ Там само. – С. 21.
- ²⁶ Архів автора. Папка “Копії листівок та закликів Української Військової Організації (1920–1930 рр.)” – Арк. 2, 4.
- ²⁷ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогадий й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / В. Мартинець. – Вінніпег, 1949. – С. 44.
- ²⁸ Макотерський Ю. Чи спокій віднайдуть невинно убієнні... – С. 21.
- ²⁹ Євген Коновалець і його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 282.
- ³⁰ Шухевич С. Мое життя. Спогади / С. Шухевич. – Лондон : Видання Української видавничої спілки, 1991. – С. 278.
- ³¹ Макотерський Ю. Чи спокій віднайдуть невинно убієнні... – С. 22–23.
- ³² Там само. – С. 24.
- ³³ Там само. – С. 27–28.
- ³⁴ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. Спогадий й матеріали до передісторії та історії українського організованого націоналізму / В. Мартинець. – Вінніпег, 1949. – С. 44.
- ³⁵ Мартинець В. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. – С. 43.
- ³⁶ Мірчук П. Нариси історії Організації Українських Націоналістів. 1920–1939. – Т. 1 / П. Мірчук. – Львів, 1999. – С. 29–30.
- ³⁷ Євген Коновалець і його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 274–287.
- ³⁸ Макотерський Ю. Чи спокій віднайдуть невинно убієнні... – С. 46.
- ³⁹ Архів автора. Папка “Біографії та спогади ветеранів Української Військової Організації”.– Арк. 54.
- ⁴⁰ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 1994. – С. 41–42.
- ⁴¹ Мельничук Степан / Р. Шуст, І. Підкова // Довідник з історії України. Т. 2. – Київ, 1995. С. 219–220.

⁴² Макотерський Ю. Чи спокій віднайдуть невинно убієнні... – С. 30.

⁴³ Там само.– С. 33.

⁴⁴ Довгалюк П., Ткачук М. Ірчан Мирослав / П. Довгалюк, М. Ткачук // Українська літературна енциклопедія. Т. 2. – Київ : Українська радянська енциклопедія імені М.П. Бажана, 1990 р. – С. 335.

⁴⁵ Довгалюк П. Ірчан Мирослав / П. Довгалюк // Українська радянська енциклопедія. Т. 4. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1979 р. – С. 440.

⁴⁶ Довгалюк П., Ткачук М. Ірчан Мирослав Українська літературна енциклопедія. Т. 2. – С. 335.

⁴⁷ Мельничук Степан / Українська радянська енциклопедія. Т. 6. Київ : Українська радянська енциклопедія, 1981. – С. 452.

⁴⁸ Мельник Б. Довідник перейменувань вулиць і площ Львова XIII–XX століть / Б. Мельник. – Львів : Світ, 2001. – С. 39, 70.

⁴⁹ Єршов Михайло Іванович / Українські радянські художники. Довідник. Київ: Мистецтво, 1972. – С. 154.

⁵⁰ Архів автора. Аудіозапис розмови з Євгенією Михайлівною Єршовою. 15 листопада 2008 р.